

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 8, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2021): 297 - 325

Hintli Âlim Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî'nin Nesih Anlayışı
The Understanding of Naskh (Abrogation) by the Indian Scholar Sa'îd
Ahmad Palanpuri

Ahmet Yazıcı

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı
Assist. Prof., Trabzon University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir
Trabzon/Turkey
e-mail: ahmethamzat@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9439-1115>

DOI: 10.33718/tid.1008719

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Ekim / October 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 2 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / Aralık 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Ahmet Yazıcı, "Hintli Âlim Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî'nin
Nesih Anlayışı", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/2
(Güz 2021): 297 - 325

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit
edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism
detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Hintli Âlim Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî'nin Nesih Anlayışı

Öz

Nesih konusu modern dönemde üzerinde en fazla tartışılan tefsir usulü konularındandır. Klasik dönemde varlığında çoğunlukla ittifak edilip miktarında ihtilaf edilen bu konu, modern dönemde varlığında ihtilaf edilen bir konu haline gelmiştir. Klasik dönemde mensuh kabul edilen âyetlerin sayısı birtakım kaynaklarda yüzlerle ifade edilirken modern dönemde bu sayı tekli rakamlara inmiştir. Bu noktada akla gelen isimlerden biri de Hindistanlı âlim Şah Veliyyullah Dihlevî'dir. (öl. 1176/1762) Tefsir usulü alanında kaleme aldığı *Fevzû'l-kebir fi usûli't-tefsîr* adlı eserinde nesih konusuna değinen Dihlevî, Süyûtî'nin (öl. 911/1506) *el-İtkân* adlı eserinde yirmi âyet olarak tespit ettiği mensuh âyetleri tekrar ele almış ve bunların sayısını beşe kadar indirmiştir. Modern dönemde nesih ile alakalı yapılan çalışmalarda Dihlevî'nin mensuh kabul ettiği âyetler öne çıkmış ve konu bu âyetler üzerinden tartışılır hale gelmiştir. Bu çalışma Hindistanlı âlim Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî'nin (1942-2020), Dihlevî'nin *Fevzû'l-kebir*'i üzerine yazdığı *el-'Avnu'l-kebir şerhu'l-Fevzi'l-kebir* isimli şerhinde, neshe bakışımı ve Dihlevî'nin mensuh kabul ettiği âyetlere yaklaşımını ele almaktadır. Aynı zamanda bu çalışma, modern dönemde Kur'an'da neshi reddedenlerin bayraktarlığını yapan Kur'ancılık ekolünün ortaya çıktığı Hint alt kıtasında Hanefî-Sünnî bir çizgi benimseyen Diyobend ekolünün neshe yaklaşımı hakkında da fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Nesih, Nâsîh, Mensuh, Şah Veliyyullah Dihlevî, Diyobend Ekolü, Sa'îd Ahmed Palanpûrî.*

The Understanding of Naskh (Abrogation) by the Indian Scholar Sa'îd Ahmad Pālanpurī

Abstract

Naskh (abrogation), is one of the most discussed areas within the origins of tafsîr (interpretation) in the modern period. In the classical period, there was an agreement in its existence but not in its number, whereas in the modern period it has become a controversial subject. While the number of the abrogated verses in the classical period was expressed in hundreds, this number decreased to single digits in the modern period. One of the names that come to mind at this point is the Indian scholar Shāh Walī Allāh al-Dihlawī (d. 1176/1762). Ad-Dihlawī, mentioned the subject of abrogation in his original work in the origins of interpretation titled *al-Fawzu'l-Kabîr fi Usûli't-Tafsîr*, and reduced the number of the abrogated verses to 5, whereas this number was increased to twenty-one in as-Suyûtî's (d. 911/1505) work called *al-İtkân*. In modern studies on naskh, the verses that Dihlawī accepted as abrogated came to the fore and the subject became controversial. This study is based on the work titled *al-'Avnu'l-Kabîr Şarhu'l-Fawzi'l-Kabîr* written by the Indian scholar Sa'îd Ahmad Pālanpurī on ad-Dihlawī's work *al-Fawzu'l-Kabîr*. Pālanpurī analyses here the point of view of ad-Dihlawī to abrogation and discusses his approach regarding the abrogated verses. At the same time, this study also gives an idea about the approach to abrogation of the Deoband school, which adopts a Hanafî-Sunni line in the Indian subcontinent, where the school of Qur'anism, which is the standard bearer of those who reject abrogation in the Qur'an in the modern period.

Keywords: *Tafsîr, Abrogation, Abrogater, Abrogated, Shāh Walī Allāh al-Dihlawī, The Deoband School, Sa'îd Ahmad Pālanpurī.*

Giriş

İslâm ile erken dönemde tanışan coğrafyalardan biri de Hint alt kıtasıdır. Zaferullah Daudî bu durumu Hindistan için büyük bir şans olarak telakki etmekte ve sebep bağlamında üç hususa vurgu yapmaktadır. i. İslâm öncesi dönemde Hint kökenli bazı grupların Arabistan'a yerleşmiş olması. ii. Coğrafi açıdan birbirine pek de uzak olmayan bu iki bölge arasında gerek deniz gerek kara yoluyla var olan ticari ilişkiler. iii. Araplarla Hintlilerin dini ve itikadî açıdan birbirine benzerliği.¹ İki bölge arasında var olan bu ilişki İslâm'ın gelişiyile farklı bir veçhete bürünmüş; fetih, ihtida ve göçler yoluyla İslâm Hint alt kıtasında hızlı bir şekilde yayılma sürecine girmiştir. Sahabe döneminde birçok müslümanın bölgeye gidip tebliğ faaliyetinde bulunduğu bilinmekle beraber bölgede kalıcı fetihler ilk olarak Emevî komutanı Muhammed b. Kâsım es-Sekaffî'nin (öl. 96/715) 92-93'te (710-711) Sind'i fethetmesiyle başlamıştır. Daha sonra Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud (öl. 1030), alt kıtaya 17 sefer düzenleyerek İslâmiyet'in yayılmasına öncülük etmiş ve bölgede asırlarca sürecek Türk-İslâm hâkimiyetinin temellerini atmıştır. Gazneliler'den sonra alt kıtada İslâm'ın etkinliği bağımsız Türk sultanlıklarıyla devam etmiş; on altı, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Bâbürlülük dönemiyle zirveye çıkmıştır. Hint alt kıtasında Müslümanların yüzyıllar boyunca süren bu etkinliği 17. yüzyılda bölgeye gelen İngilizlerin faaliyetleriyle azalmış, 1857 Bağımsızlık Savaşı'nı İngilizlerin kazanmasıyla da büyük ölçüde sona ermiştir. Savaştan sonra bölgeyi bilfiil yönetmeye başlayan İngilizler, ikinci dünya savaşından sonra alt kıtayı terk etmişler ve bölge Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki ayrı devlete bölünmüştür.²

Hint alt kıtası İslâmlaşma süreciyle birlikte önemli bir ilim merkezi olmuş ve gerek ortaya konulan eserler gerek yetişen ilim adamlarıyla İslâm medeniyetine çok önemli katkılar sunmuştur.³ 1857'deki bağımsız-

1 Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 22.

2 Nızamî, "Hindistan", 18/85-86; Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 21-38; Birişik, *Tefsir Ekolleri*, 19-23; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, (2014), 17-22.

3 Aliyyü'l-Müttakî, Ahmed Farûkî Sirhindî, Abdülhak Dihlevî, Şah Veliyyullah Dihlevî, Muhammed Kasım Nânevevî, Reşîd Ahmed Kangohî, Mahmud Hasan Diyobendî, Enver Şah Keşmîrî, Eşref Ali Tehânevî, Abdurrahman Mübarekfûrî, Abdülhay Leknevî, Muhammed İdris Kandehlevî, Ebu'l-A'la Mevdûdî, Muhammed Hamidullah, Muhammed Takî Osmânî bölgenin yetiştirdiği önemli ilim adamları arasında zikredilebilir.

lık savaşının kaybedilmesiyle başlayan İngiliz hâkimiyeti, alt kıtadaki ilmi faaliyetler için bir dönüm noktası olmuş ve bölgedeki ilmi faaliyetler teşekkül eden ekoller etrafında devam etmiştir. Diyobendîler, Ehl-i Hadis,⁴ Birelvîler⁵ ve Nedvetü'l-Ulemâ⁶ bunların başlıcalarıdır. Ancak Diyobendîler gerek telifat gerek talebe sayısı gerekse de etkileri itibarıyla bu ekoller içerisinde öne çıkmaktadır. Çalışmamıza konu olan Müftü Sa'îd Ahmed Palanpûrî'nin de mensubu olduğu bu ekol, kendisini dinen Müslim, fırkatene Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, amelen Hanefî, itikaden Eş'arî, meşreben sûfî, fikren Veliyyullâhî, usûlen Kâsimî, furûden Reşîdî ve nispeten Diyobendî olarak tarif etmekte ve hâlihazırda Hindistan ve Pakistan'ın muhtelif şehirlerinde kurdukları medreselerle eğitime devam ederken milyonu aşkın talebesiyle alt kıta Müslümanları içerisinde etkin bir konumda bulunmaktadır.⁷

Alt kıtada İngiliz hâkimiyeti döneminde ortaya çıkan ve zikredilmesi gereken bir diğer teşekkül de, Kur'ancılık ekolüdür. Modernizmin meydan okuyucu tavrına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ekolün fikir babası Seyyid Ahmed Han'dır (öl. 1898).⁸ Bağımsızlık savaşı öncesi gelenekçi bir çizgi takip eden Ahmed Han, başarısızlıkla sonuçlanan ayaklanma sonrasında İngilizlerle ılımlı bir yol takip edilmesi gerektiğini savunmuş, din ile moderniteyi uzlaştıran bir söylem tarzı geliştirmiştir. Kendisinden sonra Abdullah Çekrâlevî (öl. 1914), Hâfız Eslem Cerâcpûrî (öl. 1955), İnâyetullah Han Meşrikî (öl. 1963) ve Gulâm Ahmed Pervîz (öl. 1985) gibi şahsiyetlerle temsil edilen ve varlığını günümüze kadar devam ettiren ekol; Kur'an'ı dinin temel kaynağı kabul etmekte ve onun dışındaki kaynakları ya hükümsüz ya da Kur'an'a uygunluğu nispetinde geçerli kabul etmektedir. Çalışma konumuz olan neshi reddeden Kur'ancılık ekolü, dini açıdan Müslümana lazım olan her şeyin bilgisinin Kur'an'da var olduğunu iddia

4 Aydınlı, "Ehl-i Hadîs", 10/507-508; Birişik, *Tefsir Ekolleri*, 107-173; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 108-116; Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 251-255.

5 Birişik, *Tefsir Ekolleri*, 183-194; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 116-118.

6 Özcan, "Nedvetü'l-Ulemâ", 32/514-515; Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 301-304.

7 Diyobend ekolü hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Özcan, "Dârü'lulûm", 8/553-555; Birişik, *Tefsir Ekolleri*, 173-182; Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 233-238; Birişik, *Sosyalist Müfessir Ubeydullah Sindî'nin Dinî-Siyâsî Düşüncesi ve Tefsiri*, 29-41.

8 Seyyid Ahmed Han hakkında detaylı bilgi için bk: Öz, "Seyyid Ahmed Han", 2/73-75.

etmektedir.⁹

Çalışmamızda mensuh âyetlere yaklaşımını tahlil edeceğimiz Hintli âlim Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî'nin yaşadığı Hint alt kıtasının İslâm ile hemhal olduğu dönemin tarihsel serencamına dair aktardığımız bu muhtasar bilgilerden sonra şunu ifade etmek istiyoruz ki, yakın dönemde vefat eden müellif hakkında ülkemizde herhangi bir çalışma yoktur. Dolayısıyla çalışmamız, hem müellifin ülkemizdeki bilinirliğine katkı sağlayacak hem onun hem de Hindistan Müslümanları için önemli bir konumda olan Diyobend ekolünün neshe yaklaşımı hakkında fikir verecektir. Müellifin hayatına geçmeden önce, nesih ve mensuh âyetlerin sayısı hakkındaki yaklaşımlara işaret etmek istiyoruz.

1. Nesih Olgusu ve Mensuh Âyetlerin Sayısı

Nesih, tefsir usûlünün kadim tartışma konularından bir tanesidir.¹⁰ İlk asırlarda varlığında çoğunlukla ittifak edilen ancak miktarında ihtilaf edilen bu konu, çağdaş dönemde bizzat varlığında ihtilaf edilen bir hal almıştır. Yine ilk asırlarda mensuh kabul edilen âyetlerin sayısı yüzlerle ifade edilirken, günümüzde bu sayıda olabildiğince azaltılma yoluna gidilmiştir. Örneğin; kaleme aldıkları eserlerde İbn Hazm (öl. 320/932) 214, Nehhâs (öl. 338/950) 134, Hibetullah b. Selâme (öl. 410/1019) 213, Abdülkâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38) 66, Mekkî b. Ebû Tâlib el-Kaysî (öl. 437/1045) 197, İbn Berakât es-Sa'îdî (öl. 520/1126) 210, Kâdî Ebû Bekr İbnü'l-'Arabî (öl. 543/1148) 297, İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1200) 247, Süyûtî Dürrü'l-Mensûr'da 71, İtkân'da 20, Mer'î b. Yûsuf b. Kudâme el-Kermî (öl. 1033/1623) 218, Atiyyetullah b. Atiyye el-Uchurî (öl. 1190/1776) 213 âyetin mensuh olup olmadıklarını tartışmışlar, ancak tartıştıkları âyetlerin sadece bir kısmının mensuh olduklarını kabul etmişlerdir.¹¹ Bu bağ-

9 Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, 41-96.

10 Nesih konusunda gerek kitap gerek makale boyutunda kâfi miktarda yayımlanmış eser bulunduğundan konu hakkında detaya girilmeyecektir. Ayrıntılı bilgi için bk: Çetin, "Nesih", 32/579-581; Türcan, *Neshin Problematik Tarihi*; Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*; Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*; İltaş, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*; Güllüce, "Kur'an'da Nesh Edilmiş Âyet Var mıdır?", 51-74; Bakkal, "Kur'an'da Mensuh Âyetlerin Sayısı", 33-74.

11 Mekki b. Ebû Talib el-Kaysî, *el-İzâh li-nâsihi'l-Kur'ân ve mensûhihi*, 118-445; İbnü'l-Arabi, *en-Nâsih ve'l-mensuh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1/232-242; Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/401; Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 134-135; İsmail, *Nazariyyetü'n-nesh*, 177.

lamda İbnü'l-‘Arabî 100, Mekkî b. Ebû Tâlib 28, Nehhâs ve İbnü'l-Cevzî 17, Süyûtî 20, daha sonraki dönemde Şah Veliyyullah Dihlevî 5¹² ve geçtiğimiz yüzyılda neshin konusunda hacimli bir çalışma yapan Mustafa Zeyd altı âyette neshin gerçekleştiğine kanaat getirmişlerdir.¹³ Görüleceği üzere mensuh kabul edilen âyetlerde bir ittifakın olmadığı göze çarpmaktadır.

Buna karşın klasik dönemde Ebû Müslim el-İsfahânî (öl. 322/934) ve Yusuf b. Hilâl es-Safedî (öl. 696/1296), Kur’an’da mensuh âyet olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁴ Modern dönemde ise Seyyid Ahmed Han (öl. 1898), Abdullah Çekrâlevî, Ahmeduddin Amritsârî (öl. 1936), Muhammed Abduh (öl. 1905), Muhammed Ebû Zehre (öl. 1974), Muhammed Gazzâlî (öl. 1996), Eslem Cerâcpurî, Muhammed Tefvik Sıdkî (öl. 1920), Muhammed Salih Ali Mustafa (öl. 1988), Abdullah Bubi (öl. 1922), Muhammed Esed (öl. 1992), M. Âbid el-Câbîrî (öl. 2010), Cemal el-Bennâ, Ahmed Subhî Mansûr, Abdu'l-Müte‘âl el-Cebrî, Türkiye’den Ömer Rıza Doğrul (öl. 1952), Süleyman Ateş, M. Zeki Duman (öl. 2013), Sait Şimşek, Talip Özdeş gibi isimler de Kur’an’da neshi kabul etmeyenler ve söz konusu âyetleri bir şekilde te’vil edenler bağlamında zikredilebilir.

Kur’an’da mensuh kabul edilen âyetlerin sayısının bu denli değişmesi veya sıfıra müncer olması nihayetinde söz konusu âyetlerin yorumu/te’vili ile alakalıdır. Nitekim konuya müdahil olan her âlim ilmî kudretiy-le söz konusu âyetleri yorumlamış, onlar hakkında bir kanaate varmıştır. Ancak onların yargılarında yaşadıkları dönemin hâkim anlayışının da belli ölçüde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kanaatimizce mensuh âyetlerin sayısında giderek azalma yönünde var olan değişim bu bağlamda değerlendirilmelidir. Diğer bir ifadeyle klasik dönemdeki Kur’an ve vahiy tasavvuru bu dönemde kaleme alınan eserlerde mensuh âyetlerin sayısının daha fazla olmasına sebep olmuş, modern dönem Kur’an tasavvuru ise, bu dönemin eserlerinde mensuh kabul edilen âyetlerin sayısının olabildiğince minimize edilmesine yol açmıştır. Hatta hiç olmadığını söyleyenler azımsanmayacak bir çoğunluk oluşturmaktadır.

12 Dihlevî, *Fevzü'l-kebîr*, 53-54.

13 Klasik dönemde kaleme alınan nesh ile alakalı kitaplarda müelliflerin bazı âyetler hakkında kanaat belirtmediklerine dikkat çeken Mustafa Zeyd ve Veysel Güllüce, verilen rakamların kesinlik ifade etmediğini söylemektedirler. Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur’ânî'l-Kerîm*, 2/406; Güllüce, “Kur’an’da Nesh Edilmiş Âyet Var mıdır?”, 70-71.

14 Öztürk, *Kur’an’ın Mu’tezilî Yorumu*, 150-166; Büyük, “Klasik Dönemde Kur’an’da Neshi Reddeden Bir Müfessir: Safedî’nin Nesh Teorisine Yaklaşımı”, 881-907.

Çalışma konumuz olan Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî, modern dönemde yaşamış bir âlimdir. O, Kur'an'da mensuh âyet olduğunu kabul etmemekte ve söz konusu âyetleri bir şekilde te'vil ederek nesih dairesinden çıkarmaktadır. Görüşlerinin tahliline geçmeden önce hayatı, eğitimi ve önemli eserleri hakkında bilgi vermek istiyoruz.

2. Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî'nin Hayatı ve Eserleri

Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî, Hindistan'ın Gucerât bölgesindeki Palanpur şehrinin Kaleda ilçesi Banas Kaantha köyünde 1942 yılında doğdu. İlk eğitimini köyünde aldı. Daha sonra dayısı Mevlâna Abdurrahman'ın öğretmen olduğu Dârülulûm Chhapi'ye kaydoldu.¹⁵ Orada altı ay kaldı ve Fars dili üzerine eğitim aldı. Ardından Mevlâna Nezir Ahmed Palanpûrî'nin medresesine devam etti. Müftî Palanpûrî 1958'de Hindistan'ın Uttar Pradesh eyaletindeki Sehârenpûr Dârülulûm'a gitti ve üç yıl boyunca burada çeşitli ilimler tahsil etti. 1961'de Dârülulûm Diyobend'e kaydoldu ve 1963'te buradan başarıyla mezun oldu. Aynı yıl Müftî Seyyid Mehdi Hasan'ın tavsiyesiyle iftâ programına katıldı.

Palanpûrî, iftâ programını başarıyla bitirip Müftî olduktan sonra Gucerât'ın Rander şehrindeki ünlü ilahiyat fakültesi Dârülulûm Eşrefiye'ye öğretmen olarak atandı. Burada dokuz yıl boyunca (1965-1973) öğretmenlik yaptı. Öğretmenliği süresince *Kur'an meâlî*, *Sünen-i Erbaa*, *Celaleyn*, *Mişkâtü'l-Mesâbih* ve *Hidâye* gibi kitapları okuttu. Aynı zamanda eser telifiyle de meşgul olan Müftî Palanpûrî meşhur kitabı *Hürmet-i Mûsâhare*'yi bu dönemde yazdı.

Müftî Palanpûrî, 1973'te Dârülulûm Diyobend'e hoca olarak atandı. Ölümüne kadar -48 yıl- orada görev yaptı. En başından beri üst sınıflara ders vermekle görevlendirildi. Diyobend'de geçirdiği uzun yıllar boyunca başta hadis, fıkıh ve tefsir olmak üzere İslâmî ilimlerin farklı dallarında birçok kitap okuttu ve binlerce talebe yetiştirdi. 2008 yılında Mevlâna Nezir Ahmed Han'ın vefatından sonra Dârülulûm Diyobend'in Şeyhü'l-Hadîs'i ve Sadru'l-Müderrişin/Baş Öğretmeni seçildi ve bu görevleri ölümüne kadar devam ettirdi.

15 Diyobendîlerin "Chhapi" şehrindeki medresesidir. "Dârülulûm" ismi Diyobend medreselerinin genel ismidir. İlk Dârülulûm Uttar Pradesh eyaletindeki Sehârenpûr şehrinin Diyobend kasabasında açılmış ve Dârülulûm Diyobend olarak isimlendirilmiştir. Bu silsile devam etmiş ve her açılan medreseye o şehrin isimi verilerek "Dârülulûm ..." şeklinde isimlendirme yapılmıştır.

Diyabet hastası olan Müftü Palanpûrî, 25 Ramazan 1441/19 Mayıs 2020 tarihinde 78 yaşında iken Bombay/Mumbai'de vefat etti. Karantina yasakları çerçevesinde sade bir cenaze töreni yapılan Palanpûrî, Mümbai şehrinin Batı Jogeshwari bölgesindeki Oshiwara Müslüman Mezarlığı'na defnedildi.

Velut bir müellif olan Müftü Palanpûrî 40'tan fazla kitap yazmış ve yayımlamıştır. Eserlerini çoğunlukla Urduca olarak kaleme almıştır. Hem kendisi hem de kitapları ülkemizde pek bilinmeyen Palanpûrî'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

1- *Tefsîru hidâyeti'l-Kur'ân*: Palanpûrî'nin Urduca kaleme aldığı 8 ciltlik bir Kur'an tefsiridir.

2- *Tuhfetü'l-kâri şerhu Sahihi'l-Buhârî*: Buhârî'nin Cami'si üzerine yazdığı 12 ciltlik Urduca bir şerhtir.

3- *Tuhfetü'l-alma'î şerhu Süneni't-Tirmizî*: Tirmizî'nin Sünen'i üzerine yazdığı 8 ciltlik Urduca bir şerhtir.

4- *Rahmetüllahi'l-vasia şerhu Hüccetüllahi'l-bâliğa*: Dihlevî'nin Hüccetüllahi'l-Bâliğa adlı eseri üzerine yazdığı 5 ciltlik Urduca bir şerhtir.

5- *el-'Avnu'l-kebîr şerhu'l-Fevzi'l-kebîr*: Çalışmamızın ana kaynağını oluşturan bu eser Dihlevî'nin *Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr* adlı eseri üzerine yazdığı Arapça bir şerhtir.

6- *Hürmet-i müsâhare*: Palanpûrî'nin en meşhur eseri olan bu kitap helâl veya haram münasebetler vasıtasıyla oluşan mahremiyet hakkındadır.¹⁶

3. Müftü Sa'id Ahmed Palanpûrî'nin Nesih Görüşü

Hint alt kıtasının son asırlarda yetiştirdiği en önemli ilim adamlarından birisi, Şah Veliyyullah Dihlevî'dir. Babürlü Devleti'nin çöküş dönemine girdiği ve İngiliz hâkimiyetinin gün be gün arttığı bir zaman diliminde yaşayan Dihlevî hem ilmî hem de siyasi sahada mücadele etmiş, misyonu vefatından sonra oğulları ve talebeleri tarafından devam

16 Dihlevî, Hüccetüllahi'l-baliğa, 1/30-32 (alıntı mukaddime kısmından yapılmıştır); <http://jamianoorululoom.com/mufti-saeed-ahmed-palanpuri-db/> (erişim tarihi: 12.10.2021); <https://islamicportal.co.uk/obituary-mufti-saeed-ahmad-palanpuri/> (erişim tarihi: 12.10.2021); https://en.wikipedia.org/wiki/Saeed_Ahmad_Palanpuri (erişim tarihi: 12.10.2021).

ettirilmiştir.¹⁷ Dihlevî'nin vefatından takriben bir asır sonra kurulan Diyo-bend medreselerinin, fikren Şah Veliyyullah'tan etkilendiklerini söylemek mümkündür. Çünkü yukarıda da temas ettiğimiz gibi ekol kendisini fikren Veliyyullahî olarak tarif etmekte ve Dihlevî'nin eserleri medrese müfredatında yer almaktadır. Bu etkinin diğer bir tezahürü de birçok Diyo-bend âliminin Dihlevî'nin eserleri üzerine yazdıkları şerh ve haşiyelerdir.¹⁸

Müftî Palanpûrî de Dihlevî'nin eserlerine şerh yazan Diyo-bend âlimlerindenidir. O Dihlevî'nin iki önemli eseri üzerine şerh yazmıştır. Bunlardan biri az önce zikri geçen *Rahmetüllahi'l-vasia şerhu Hücetüllahi'l-bâliğa* adlı eser, diğeri de bu çalışmanın ana kaynağı olan *el-'Avnu'l-ke-bîr şerhu'l-Fevzi'l-kebîr*'dir.¹⁹ Bu çalışmada, Müftî Palanpûrî'nin nesih hakkındaki görüşleri bu eser üzerinden değerlendirilecektir.

Müftî Palanpûrî, nesih etrafındaki tartışmaların

i. Önceki şeriatların neshi,

ii. İslâm'da cüz'i hükümlerin neshi,

iii. Elimizdeki Kur'an'da neshin mevcudiyeti olmak üzere üç konu etrafında cereyan ettiğini; birinci ve ikinci kısımların aklen caiz ve sem'an da vaki olduklarını; üçüncü kısmın ise ihtilaflı olduğunu söyleyerek şu açıklamayı yapmaktadır:

"Cumhur, elimizdeki Kur'an'da mensuh âyetlerin varlığını kabul edip sayısında ihtilaf etmiştir. Önceki âlimler, neshi mutlak mânada kullanıp onların sayısını artırmışlar, müteahhirûn âlimler ise bu sayının azaltılmasına çalışmışlardır. Hatta Süyûtî onları yirmiye kadar indirmiş, Huccetü'l-Hind Şah Veliyyullah Dihlevî ise *Fevzü'l-Kebîr* isimli eserinde onların sayısını beş ile sınırlamıştır. Klasik ve modern dönemde ise bazıları Kur'an'da mensuh âyet olduğunu inkâr etmişlerdir."²⁰

17 Dihlevî'nin hayatı ve mücadelesi için bk: Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 97-148; Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, 81-87; Birişik, *Tefsir Ekolleri*, 54-67; Aydın, "Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi Konu Alan Çalışmalar", 29-77; Kavak, "Zor Zamanda Âlim Olmak: Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Kendi Kaleminden Hayatı", 117-145; Erdoğan-Özervarlı, "Şah Veliyyullah Dihlevî", 38/260-267.

18 Dihlevî'nin eserleri üzerine yapılan çalışmalar için bk: Aydın, "Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi Konu Alan Çalışmalar", 29-77.

19 Dihlevî'nin *Fevzü'l-kebîr* isimli eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Can, "Şah Veliyyullah Dihlevî'nin el-Fevzü'l-Kebîr Adlı Eserinde Kur'an İlimlerine Yaklaşımı", 59-90.

20 Palanpûrî, *Avnu'l-Kebîr*, 138.

Palanpûrî'nin bu açıklamaları, Hucetü'l-Hind olarak tavsif ettiği Şah Veliyyulah Dihlevî'nin neshe yaklaşımı ile benzerlik arz etmektedir. Zira Dihlevî, nesih konusunun tefsir ilminin en zor konularından birisi olduğunu söyleyerek bu zorluğun önceki ve sonraki dönem müfessirlerin nesih tanımlarındaki ihtilaftan kaynaklandığını ifade etmiştir. Yine Dihlevî'ye göre sahâbe ve tâbiîn âlimleri neshin lügavi anlamını esas almışlar ve bu sebeple mensuh âyetlerin adedi mutekaddimûn ulemâ arasında beş yüze kadar ulaşmıştır. Sonraki dönem âlimler ise bu sayıyı azaltmaya çalışmışlardır. Mesela; Süyûtî mensuh âyetlerin sayısının 20 tane olduğunu söylemiştir.²¹

Palanpûrî, açıklamalarının devamında Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan ed-Diyobendî'nin talebesi olan ve Şah Veliyyullah Dihlevî'nin eserlerinin birçoğu üzerinde şerh ve haşiyeler yazmış bulunan Ubeydullah Sindî'nin²² şu yorumunu nakletmektedir:

“Kanaatime göre, Dihlevî'nin asıl maksadı Kur'an'da mensuh âyet olmadığıdır. Ancak o bunu maslahata binaen açık bir şekilde söylememiştir. Eğer açık bir şekilde ifade etseydi Mutezile ile söylem benzerliğine düşmüş olacaktı ki ilim ehli onun bu sözünü reddedecekti. O zaman da amaç ortadan kaybolacaktı. O daha güzel bir yol seçti. Mensuh olduğu iddia edilen âyetlerin muhkem vecihlerini ortaya koydu ve bazılarında neshi kabul etti.”²³

Dihlevî'nin *Fevzü'l-Kebîr*'deki usûl ve üslubunun Sindî'nin kanaatini teyit ettiğini ifade eden Palanpûrî, nesih konusundaki ihtilafın hakiki bir ihtilaf olmayıp lafzi bir ihtilaf olduğunu ve Dihlevî'nin de buna işaret ettiğini söylemektedir. Yine Dihlevî'nin *Tefhimatü'l-İlahiyye* adlı eserinde de bu konuya temas ettiğini ve Kur'an'da nâsîh ve mensuh âyet olduğunu kabul edenlerin önce inen mensuh âyetin nerede ve ne zaman, daha sonra inen nâsîh âyetin de aynı şekilde nerede ve ne zaman indiği noktasında kalbi mutmain edecek bilgiler vermediklerini söylediğini nakletmektedir. Nesih konusunda Dihlevî'nin yaklaşımını bu şekilde ortaya koyan Palanpûrî, kendi kanaatini serdetme sadedinde şöyle demektedir: “Bu meselede gönlüm Büyük Muhaddis Enver Şah Keşmîrî'nin²⁴ görüşü-

21 Dihlevî, *Fevzu'l-Kebîr*, 53-54; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/708-712.

22 Ubeydullah Sindî hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Birışık, *Sosyalist Müfessir Ubeydullah Sindî'nin Dinî-Siyâsî Düşüncesi ve Tefsiri*.

23 Palanpûrî, *Avnu'l-Kebîr*, 138-139.

24 *Keşmîrî* hakkında bilgi için bk: Birışık - Nızamı, “Keşmîrî”, 25/327-329.

ne meylediyor. O bu hususta şöyle demiştir: Kur'an'da yer alıp da hiçbir hüküm/mâna ifade etmeyen bir âyet yoktur. Her âyet muhakkak ki bir durum, hal veya zamanda bir mâna ifade etmektedir.”²⁵

Palanpûrî'nin bu açıklamasından, onun Kur'an'da mensuh âyet olmadığına kani olduğunu ve ona göre Kur'an'daki her âyetin bir şekilde amel edilebilir olduğu görüşünü benimsediğini anlamaktayız. Nitekim şimdi ele alacağımız üzere onun Dihlevî'nin mensuh kabul ettiği âyetlere yaptığı yorumlar bu görüşünü pratikte nasıl uyguladığını göstermektedir.

4. Müftî Sa‘id Ahmed Palanpûrî'nin Dihlevî'nin Mensuh Kabul Ettiği Âyetlere Yaklaşımı

4.1. Bakara Sûresi 180. Âyet (Vasiyet Âyeti)

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin mensuh kabul ettiği beş âyetten birincisi, vasiyet âyeti olarak da bilinen Bakara sûresi 2/180. âyettir.²⁶ Dihlevî, bu âyetin nâsihinin miras âyetleri ve “*Vârise vasiyet yoktur.*” hadisi²⁷ olduğuna dair iki görüş bulunduğunu nakletmiş ve kanaatine göre miras âyetleriyle mensuh olduğunu, hadisin ise bu neshi beyan edici mahiyette olduğunu söylemiştir.²⁸ İlgili âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

“Sizden birinize ölüm yaklaştığı zaman, eğer geride bir mal bırakacaksa, anasına, babasına ve akrabalarına uygun bir şekilde vasiyette bulunmak size farz kılınmıştır. Bu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerine bir görevdir.”²⁹

Söz konusu vasiyet âyetinin içinde yer aldığı Bakara sûresi, Medine

25 Palanpûrî, *Avnu'l-Kebîr*, 138-139. Keşmîrî'nin bu görüşü için ayrıca bk: Bennûri, *Yetî-metü'l-beyân*, 129; Keşmîrî, *Feyzu'l-bârî*, 3/323.

26 Vasiyet âyeti hakkında daha detaylı tahlil ve değerlendirmeler için bk: Yazıcı, “Bakara Sûresi 180. Âyet Üzerindeki Nesih İhtilaflarının Tahlil ve Değerlendirilmesi”, 71-101.

27 İmam Buhârî bu hadisi bab başlığı yapmış ve muallak olarak nakletmiştir. (el-Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh*, “Vesâyâ”; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Vesâyâ”, 6; Tirmizî, *el-Câmiü's-sahîh*, “Vesâyâ”, 5; Nesâî, *es-Sünen*, “Vesâyâ”, 5; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Vesâyâ”, 6. Hadisin farklı tarikleri ve değerlendirmesi için bk. Aytekin, “Vasiyet Âyeti Bağlamında Sünnetin Kur'an-ı Kerim'i Nesh Etmesi”, 97-102.

28 Dihlevî, *Fevzü'l-kebîr*, 54.

29 el-Bakara 2/180.

döneminin ilk yıllarında nazil olmuştur.³⁰ Âyet, öncesinde kısas sonrasında ise oruç ile alakalı hükümlerin beyan edildiği bir siyakta yer almaktadır. Her üç konu da ahkâma taalluk etmektedir. Dolayısıyla bu âyet, neshi kabul edenler tarafından ittifakla şart koşulan şer'î hüküm olma vasfını muhtevlidir.³¹

Bu âyetin nâsihi noktasında kaynaklarda iki görüş zikredilmektedir.³²

a. Nisâ sûresi 7. âyet ile 11-12. âyetler (Miras âyetleri)

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا

“(Ölen) Ana-baba ve akrabanın (geriye) bıraktığı mallardan ister az isterse çok olsun, erkeklere verilmesi gereken bir pay olduğu gibi, kadınlara da verilmesi gereken bir pay vardır; Hem bu paylar Allah tarafından belirlenmiştir.”

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ ... مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ ...
وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ ... مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ ... مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ ...

“Allah size, çocuklarınızın alacağı miras hakkında; erkeğe, kadının payının iki katı miras vermenizi vasiyet ediyor. ... Bütün bu paylar, ölenin yapmış olduğu vasiyetin ifasından veya borcunun ödenmesinden sonradır...”

b. Allah Resulü'nün “...Vârise vasiyet yoktur” hadisi

إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ، فَلَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ

“Şüphesiz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Artık bundan böyle vârise vasiyet yoktur.”³³

Klasik dönem müfessirlerinden Mukatil b. Süleyman (öl. 150/767), İbn Kesîr (öl. 774/1373) ve Neseî (öl. 710/1310) vasiyet âyetinin miras âyetleriyle mensuh olduğu görüşündedir.³⁴ Ferrâ (öl. 207/822), miras

30 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/82.

31 Gazzâlî, *el-Müstesfâ min 'ilmi'l-usûl*, 1/121-122.

32 Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensuh*, 21-22; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/60-61.

33 Bu hadisin nâsih olamayacağını iddia edenlerin gerekçelerinin tahlil ve tenkidi için bk. İltâş, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*, 251-259.

34 Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/159; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'â-*

âyetleri ve hadis-i şerif ile mensuh olduğunu, Âlûsî (öl. 1270/1854) ise miras âyetleriyle mensuh olduğunu, hadisin ise neshi beyan edici mahiyette olduğunu söylemiştir.³⁵ İmam Mâtürîdî (öl. 333/944), Zemahşerî (öl. 538/1144), Râzî (öl. 606/1210), Cessâs (öl. 370/981), Kurtûbî (öl. 656/1258), Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) gibi müfessirler de vasiyet âyetinin bizzat hadis-i şerif ile mensuh olduğu kanaatindedirler.³⁶ Yakın dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942) ile İbn Âşûr (öl. 1973) da bu âyetin miras âyetleriyle mensuh olduğu görüşünü benimsemişlerdir.³⁷

Klasik dönemde Taberî (öl. 310/923), Ebû Müslim el-İsfahânî (öl. 322/934), Safedî ve Kadı Beyzâvî (öl. 685/1286) gibi müfessirler, Bakara 180. âyetin mensuh olmadığını öne sürerek; miras âyetleriyle bu âyetin arasını cem etmeye çalışmışlardır. Onların bu noktadaki temel gerekçesi, miras âyetleriyle vasiyet âyeti arasında bir ihtilaf olmadığıdır.³⁸

Genelde Kur'an'da mensuh âyet olmadığı görüşünün revaçta olduğu modern dönemde ise Cemâleddin Kâsımî (öl. 1914), Muhammed Reşîd Rıza (öl. 1935), Kazanlı Abdullah Bubi, Mevdûdî (öl. 1979), Mustafa Zeyd, ülkemizden Ömer Rıza Doğrul, Süleyman Ateş, M. Zeki Duman ve M. Sait Şimşek, vasiyet âyetinin mensuh olmadığını söylemişlerdir.³⁹

Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî de vasiyet âyetinin mensuh olduğunu kabul etmemektedir. Açıklamasına "*bana göre bu âyette şöyle bir vecih vardır*" diyerek başlayan Palanpûrî, miras bırakan kişinin -varislerin birbirlerine karşı adaletsizlik yapıp mirası Allah'ın emrine uygun taksim etmeyeceklerinden korkması halinde- bütün malını Allah'ın taksimatına uygun şekilde vasiyet etmesinin vacip olduğunu söylemekte, bu taksima-

---

ni'l-'Azîm, 1/397-398; Neseffî, *Medâriku't-Tenzîl*, 1/150.

35 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 1/110; Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/115-117.

36 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/128-129; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/171-172; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 5/57-61; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/202; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 2/174-175; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/239-240.

37 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 6/146-151; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/614.

38 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 11/123-128; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 5/60; Safedî, *Keşfu'l-esrâr*, 1/164-165; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/164-165.

39 Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 3/182-183; Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, 2/113; Bubi, *Kur'an'da Nesh*, 69-75; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 1/143; Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 2/592-596; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/53; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 1/298; Duman, *Beyanu'l-hak*, 3/82-83; Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, 1/204-205.

tın şahitler huzurunda veya mahkemede yapılmasının ise daha uygun olacağını ifade etmektedir. Âyetin bu şekilde te'vilinin miras âyetleriyle bir tenakuz oluşturmadığını, dolayısıyla “*Vârise vasiyet yoktur*” hadisinin de bahsin dışında kaldığını beyan eden Palanpûrî, yorumunun âyetin siyakıyla da uyumlu olduğunu söylemektedir. Şöyle ki vasiyet âyetinin öncesinde kısas hükmünü beyan eden âyetler yer almaktadır. Allah Teâlâ vasiyetle alakalı hükümleri kısas gibi caydırıcı cezalar içeren bir âyetin devamında zikrederek varisleri miras konusunda ortaya çıkacak muhtemel çatışmalara karşı önceden uyarmıştır.⁴⁰

Palanpûrî bu yorumuyla vasiyet âyetini gerek klasik dönem gerek modern dönem tefsirlerde yer almayan bir bakış açısıyla ele almakta ve âyeti –mensuh kabul edenlerin- ihtilaf alanından çıkarmaktadır. Bunu yaparken âyetin siyakını da yorumuna gerekçe göstermekte ve tercihinin siyak açısından desteklendiğini söylemektedir. Aynı zamanda kendisi de bir hadis âlimi olan Palanpûrî, âyet bağlamında neshi kabul etmeyenlerin ittifakla reddettikleri vasiyet hadisini de bu yorumuyla bahsin dışına çıkarmakta ve bir bakıma orta yol bulmaktadır.

4.2. Bakara Sûresi 240. Âyet

Dihlevî'nin mensuh kabul ettiği âyetlerin ikincisi, Bakara sûresi 240. âyettir. Dihlevî, bu âyetin yine aynı sûrenin 2/234. âyeti ve miras âyetiyle⁴¹ mensuh olduğunu⁴² söylemektedir.⁴³

Bakara sûresi 240. âyetin metni ve meâlî şu şekildedir:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْنَا فِي مَا
فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Sizlerden ölüp de geride dul eşler bırakan erkekler, eşlerinin evlerinden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsin-

40 Palanpûrî, *Avnu'l-Kebîr*, 140-141.

41 en-Nisa 4/12.

42 Dihlevî, *Fevzü'l-kebîr*, 55.

43 Bakara 240. âyetin nâsihi noktasında Dihlevî'nin de benimsemiş olduğu Bakara 234. âyet ve miras âyetleri öne çıkmaktadır. Fakat İbn Kesîr, bu âyetin Ahzab sûresi 49. âyetle mensuh olduğuna dair bir görüşün Saîd b. Müseyyeb'den rivayet edildiğini nakletmektedir. Ancak ilgili âyet bağlamında tefsirlerde yapılan tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda bu rivayetin zayıf kaldığını söylemek mümkündür. (İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/658.

ler. Şayet o kadınlar, (kendiliklerinden) çıkıp giderlerse, onların kendi haklarında yaptıkları meşru işlerden dolayı size bir vebal yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴⁴

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, neshi kabul edenler tarafından şart koşulan şer'î bir hüküm olma vasfını haiz olan bu âyet; kocası ölen kadın için, ölmeden önce eşi tarafından bir yıllık nafaka ve sükna/mesken hakkının vasiyet edilmesine dair hükmü içermektedir. Ancak günümüzdeki mevcut uygulama -ki bu uygulamanın İslâm'ın ilk asırlarından beri devam edegeldiği müsellemdir- ile bu âyetin içerdiği hükmü kıyasladığımızda bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Şöyle ki, mevcut uygulamada geride kalan eş için yapılacak bir vasiyet söz konusu değildir. Kocası ölen kadın için dört ay on günlük bir iddet süresi vardır. Kadın, kocasının malından miras âyetleriyle belirlenen payını alır ve bunun dışında bir şey talep edemez. Şayet burada mevcut uygulamanın bu âyet ışığında revize edilmesi gerektiği gibi bir itiraz dillendirilecek olursa, mevcut uygulamanın da Kur'ânî referanslarının olduğu söylenerek cevap verilebilir. Dolayısıyla yapılacak olan şey ya çoğunluk müfessirlerin yaptığı gibi bu âyet mensuh kabul edilecek ya da neshi kabul etmeyenlerin yaptığı gibi bu âyetin -Kur'ânî referansları da dikkate alınarak- mevcut uygulamayla bir şekilde cem edilmesi yoluna gidilecektir.

İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938), tefsirinde senedini zikrederek İbn Abbas (öl. 68/687-88) ve senedini zikretmeksizin Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662-63), İbnü'z-Zübeyr (öl. 73/692), Mücahid b. Cebr (öl. 103/721), İbrâhîm (öl. 96/714), Atâ (öl. 114/732), Hasan (öl. 110/728), İkrime (öl. 105/723), Katâde (öl. 117/735), Dahhâk (öl. 105/723), Zeyd b. Eslem (öl. 136/754), Süddî (öl. 127/745) gibi sahabe ve tabiînin önde gelen müfessirlerinden bu âyetin mensuh olduğunun nakledildiğini söylemektedir.⁴⁵ Ancak Taberî, iki farklı tarîk ile senedini zikrederek Mücahid'den bu âyetin mensuh olmadığına dair bir rivayet nakletmektedir. Mücahid'e göre, kocası ölen kadın eğer kocasının evinde kalmak isterse onun iddeti bu âyete göre bir yıldır. Ancak eğer kocasının evinde kalmak istemezse bu takdirde onun iddeti Bakara sûresi 234. âyete göre dört ay on gün olur. Bu şekilde her iki âyetle de amel edilmiş olur.⁴⁶

44 el-Bakara 2/240.

45 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, 2/451.

46 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 4/405.

Klasik tefsirlerde bu âyet bağlamında iki hususun öne çıktığını görmekteyiz: Birincisi kocası ölen kadının iddet süresi, diğeri de bir yıllık nafaka ve sükna hakkıdır. Her ne kadar âyetin metninde sarıh bir işaret olmasa da İslâm'ın ilk yıllarında kocası ölen kadının iddetinin bir yıl olduğu ve daha sonra nazil olan Bakara sûresi 234. âyetle⁴⁷ bu sürenin nesh edilerek dört ay on güne indirildiği, Mukâtil b. Süleyman, Taberî, İbn Ebî Hâtim, Vâhidî gibi rivayet tefsirlerinde yer almaktadır. Âyette ölen koca-dan vasiyet edilmesi istenen bir yıllık nafaka ve sükna hakkının da Nisa sûresi 12. âyetle⁴⁸ nesh edildiği yine aynı müfessirler tarafından dile getirilmiştir.⁴⁹ Bu zikrettiğimiz tefsirlerin yanı sıra, yine klasik dönemde Nehhâs, Zemahşerî, Kurtubî, Beyzâvî, Ebüssuûd Efendi gibi müfessirler de bu âyetin mensuh olduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁰ Yakın dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır, İbn Âşûr, Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971) de bu âyetin mensuh olduğu kanaatindedirler.⁵¹

Sahabe ve Tabiîn döneminde bu âyetin mensuh olmadığına dair tek görüşün bir rivayetinde Mücâhid'den nakledildiğine az önce temas etmiştik. Klasik dönemde ise bu âyetin mensuh olmadığını söyleyenler arasında Ebû Müslim el-İsfahânî, onun görüşüne katılan Râzî, Safedî ve İbn Kesîr gibi müfessirleri saymak mümkündür. Onlar, bu âyetin mensuh olmadığını öne sürerek nâsîh olduğu kabul edilen âyetlerle arasını cemetmeye çalışmışlardır. Râzî'nin de katıldığı görüşe göre İsfahânî âyetin cahiliye döneminde var olan uygulamayı kadın lehine revize ettiğini söylemektedir. Şöyle ki câhiliyede ölen kocalar eşleri için bir yıllık nafaka ve sükna hakkı vasiyet ederler, kadınlar da bu bir yıllık süreyi iddet olarak kocalarının evlerinde geçirirlerdi. İşte bu âyet, kadının beklediği bir yıllık

47 Sizden vefat edenlerin geride bıraktıkları eşler, kendi başlarına dört ay on gün (iddet) beklerler. Bu müddeti doldurdıkları vakit kendi haklarında meşru çerçevede yapacak oldukları işlerde size bir vebal yoktur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

48 ...Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınız malın dörtte biri hanımlarınızdır. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Bu taksimat yaptığınız vasiyetin yerine getirilmesinden yahut borçlarınızın ödenmesinden sonradır...

49 Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/202; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 2/400-405; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*, 2/452; Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 1/353; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 1/658.

50 en-Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 74-79; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/289; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, 3/173; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/148; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/282.

51 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/816-817; Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/471-742; Bilmen, *Tefsîr*, 1/249.

sürenin 234. âyetle belirlenen dört ay on günlük iddet dışındaki kısmının vacip olmadığını ifade etmektedir. Kadın bu süreyi isterse kocasının evinde geçirir isterse başka birisiyle nikâh yapabilir; bu konuda serbesttir.⁵²

Safedî ve İbn Kesîr ise Bakara 234. âyet ile 240. âyetlerin farklı kollarından bahsettiklerini; dolayısıyla aralarında neshin söz konusu olmayacağını söylemişlerdir.⁵³

Kur’an’da mensuh âyet bulunmadığı görüşünün yaygınlık kazandığı modern dönemde ise Muhammed Reşîd Rıza, Kazanlı Abdullah Bubi, Seyyid Kutup, Mustafa Zeyd, ülkemizden Ömer Rıza Doğrul, Süleyman Ateş, M. Zeki Duman, Talip Özdeş ve M. Sait Şimşek bu âyetin mensuh olmadığını söylemişlerdir.⁵⁴ Palanpûrî ise bu âyeti şu şekilde yorumlamaktadır:

“Bana göre bu âyetle amel edilmesi mümkündür. Şöyle ki normal şartlarda bir kişi öldüğü zaman hanımının bir yıl evde kalmasını sünnete ittibâ ederek vasiyet edebilir. Ancak eğer bir kadının kimsesi yoksa fakirse, herhangi bir mirası yoksa kocası öldüğü zaman iddeti biter bitmez hemen evlenemeyeceği ihtimaline binaen şeriat kocaya hanımının bir yıllık ihtiyacı için vasiyet etmeyi vacip kılar. Kadın bu bir yılın dört ay on gününü iddet olarak, kalanını da başka bir evlilik için hazırlık yapmakla geçirir. İddet sonrasında ise kadın serbesttir. İsterse kocasının evinde kalır isterse çıkar gider. Kocanın varisleri için onu bir yıl dolmadan evden çıkarmak caiz olmaz.

Netice olarak burada nesh kesin değildir. Bu durum tıpkı müellef-i kulûbe zekât vermek gibidir. Nitekim bazı fakihler, eğer ihtiyaç olursa bu amaçla zekât verilebilir demişlerdir. Benim de katıldığım görüşe göre Ebu Bekr İbnu’l-Arabi “Muhakkak ki İslâm’ın gücü zail olmuştur. Eğer ihtiyaç varsa Peygamberin verdiği gibi sizde müellefe-i kulûba zekât verin.” demiştir. Nitekim sahih olarak rivayet edilen bir hadiste şöyle geçmektedir. “İslâm garip olarak doğmuştur. Yine başladığı gibi garip olacaktır.”⁵⁵

52 Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 6/147.

53 Safedî, *Keşfu’l-esrâr*, 1/273-274; İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l-Azîm*, 1/658-659.

54 Rızâ, *Tefsîrül-Menâr*, 2/359-365; Bubi, *Kur’an’da Nesh*, 159-161; Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 1/259; Zeyd, *en-Nesh fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 2/776-781; Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, 1/53; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 1991, 1/428; Duman, “Kur’an’da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Gözden Geçirilip Değerlendirilmeleri”, 45; Şimşek, *Kur’an’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 117-118; Özdeş, *Kur’an ve Nesh Problemi*, 61-62.

55 Palanpûrî, *Avnu’l-Kebîr*, 146-147.

Görüldüğü gibi Palanpûrî âyet bağlamında tartışılan iddet, nafaka ve süknâ gibi konulara girmeyi tercih etmemiş, âyeti bir şekilde amel ettirerek nesh dairesinden çıkarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda mevcut uygulamada var olmayan vasiyeti muhtaç kadınlar için zorunlu kabul etmiş bunun dışındaki kadınlar için sünnet bir vasiyet olarak değerlendirmiştir. Bu yorumunu da bir kısım fakihler tarafından cevaz verilen ihtiyaca binaen müellef-i kulûba zekât verilebileceği gibi bir başka hükümden nazire getirerek temellendirmeye çalışmıştır. Palanpûrî'nin bu ve bir önceki yorumunda dikkat çeken husus ise, onun hiçbir şekilde bu âyetleri mensuh kabul eden ulemâ ile polemige girmemesidir. Aynı şekilde onların bu âyetler bağlamında tartıştıkları hususları da polemik konusu yapmamakta, tamamen kendi yorumunu ortaya koyup temellendirme yoluna gitmektedir.

4.3. Enfâl Sûresi 65. Âyet

Dihlevî'nin mensuh kabul ettiği âyetlerin üçüncüsü, Enfâl sûresi 65. âyettir. Dihlevî, bu âyetin bir sonraki 66. âyetle mensuh olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Enfâl sûresi 65. âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer sizde sabırlı yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.”⁵⁷

Bu âyeti mensuh kabul edenler onun bir sonraki âyetle nesh edildiğini iddia etmişlerdir.⁵⁸ İlgili âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

الَّذِينَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) iki bin kişiye galip

56 Dihlevî, *Fevzü'l-kebir*, 58.

57 el-Enfâl 8/65.

58 en-Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, 155.

gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.”⁵⁹

Mushaf tertibinde peş peşe yer alan bu âyetler, hicretin ikinci yılında cereyan eden Bedir Gazve'sini takip eden günlerde nâzil olan ve büyük kısmı bu savaşla alakalı olan Enfâl sûresinde yer almaktadır.⁶⁰ İlk âyette sabreden yirmi müminin iki yüz kişiye, yüz kişinin de bin kişiye galip gelebileceği bildirilmiş ve düşman taraf, anlamayan bir topluluk olarak tavsif edilmiştir. İkinci âyette ise Allah Teâlâ müminlerdeki zafiyeti bildiği için bir hafifletme söz konusu olmuş ve zayıf müminlerden yüz kişinin iki yüz kişiye, bin kişinin de iki bin kişiye galip geleceği haber verilmiştir.

Zahiri itibarıyla her iki âyet de haber cümlesi formundadır. Ancak bu âyet bağlamında neshi kabul edenler, ikinci âyetin başındaki tahfifi itibara alarak ve nakledilen bir kısım rivayetleri öne sürerek bu âyetlerdeki hükmün her ne kadar zahiren haber formunda olsa da emir mânasında olduklarını söylemişlerdir.⁶¹ Dolayısıyla mensuh kabul edilen 65. âyette müminlerin ona bir savaşması emri Allah onlardaki zayıflığı bildiği için 66. âyette ikiye bir savaşmaya tahfif edilmiştir.

Âyet bağlamında neshi kabul etmeyenler ise şu gerekçeleri ileri sürmüşlerdir:

i. Bu âyetler haber formundadır ve haberî hükümlerde nesh caiz değildir.

ii. Bu âyetlerdeki hüküm emir kabul edilecek olsa bile bu da şarta bağlıdır ve şart gerçekleşmediği sürece nesh de gerçekleşmeyecektir.

iii. Âyette bahsedilen tahfif, nesh değildir.

iv. Bu âyetler birlikte inmiştir ve aynı anda inen âyetler arasında nesh olmaz.

v. İlk âyette aslî bir hüküm, ikinci âyette ârizî bir hüküm söz konusu olup aralarında nesh mümkün değildir.⁶²

59 el-Enfâl 8/66.

60 Işık, “Enfâl Sûresi”, 11/236.

61 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 11/262-269; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/256; Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/821-828.

62 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/163; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 3/533-534; Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, 73-76; Duman, “Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Değerlendirilmesi”, 42-44. [Bu âyet bağlamında neshi kabul etmeyenlerin görüşlerinin değerlendirilmesi için bk: İltaş, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*,

Âyet bağlamında neshi kabul etmeyen Reşîd Rıza ise âyetteki hükümün haber mânasında emir olduğunu, birinci âyetin azimet olup kuvvetli olmakla, ikinci âyetin ruhsat olup zayıf olmakla kayıtlı olduğunu söylemekte ve âyetin neshine karşı çıkmaktadır.⁶³

Müftî Palanpûrî ise bu âyeti şöyle yorumlamaktadır:

İlk âyette Müslümanlardan istenen şey, düşmanları kendilerinden on kat fazla olsa bile onların karşısına çıkıp mücadele etmeleridir. Daha sonra bu hususta onlara kolaylık gösterilmiş ve düşmanlar iki kat olursa onlarla mücadele etmeleri istenmiştir. -Allah göstermesin- Şayet İslâm ilk zamanlarında olduğu gibi zayıf günlerine dönecek olursa yine onlardan istenen düşmanları onlardan on kat fazla olsa bile yine de onlarla mücadele etmeleridir. Dolayısıyla burada nesh keskin değildir.⁶⁴

Palanpûrî'nin bu yorumunu tahlil ettiğimizde, onun bu âyetlerdeki hükmü neshi kabul etmeyenler gibi haber formunda değil de neshi kabul edenler gibi emir mânasında aldığını görmekteyiz. Ancak o, âyeti onlar gibi mensuh kabul etmemiş, Müslümanlara içerisinde buldukları farklı durumlarda yol gösteren ilahî bir vahiy olarak telakki etmiştir. Şöyle ki; Müslümanlar şartlar neyi gerektiriyorsa ona göre amel etmeli, yerine göre bire on; yerine göre de bire iki cihat vazifesini yerine getirmelidirler. Palanpûrî'nin bu yorumu, Reşîd Rıza'nın yorumuyla kısmen benzerlik göstermektedir. Ancak o, azimet ve ruhsat gibi bir ayırım yapmayı tercih etmemiş ve yaptığı bu yorumla her iki âyeti de amel ettirerek âyetler arasında var olduğu kabul edilen ihtilafı her bir âyeti farklı zaman dilimleri için geçerli kılarak izale etme yoluna gitmiştir.

4.4. Ahzâb Sûresi 52. Âyet

Dihlevî'nin mensuh kabul ettiği âyetlerin dördüncüsü Ahzâb sûresi 52. âyettir. Dihlevî, bu âyetin iki âyet öncesindeki 50. âyetle nesh edildiğini söylemektedir.⁶⁵ Mensuh kabul edilen ve tertipte sonra gelen 52. âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

لَا يَجِلُّ لَكَ النَّسَاءُ مِنْ بَعْدِ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا

322-340.

63 Rızâ, *Tefsîrû'l-Menâr*, 10/64-68.

64 Palanpûrî, *Avnu'l-Kebîr*, 153.

65 Dihlevî, *Fevzû'l-kebîr*, 59.

“Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helâl değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah, her şeyi gözetleyendir.”⁶⁶

Bu âyeti mensuh kabul edenlere göre âyetteki “مَنْ بَعْدُ” ifadesinden kastedilen, Hz. Peygamber’in o esnada nikâhı altında bulunan dokuz hanımıdır. Nitekim İbn Kesîr’in İbn Abbas, Mücâhid, Dahhâk, Katâde, İbn Zeyd, İbn Cerîr ve daha başka âlimlere isnad ettiği şu bilgi bu görüşü desteklemektedir.

“Bu âyet, tahyir âyetleriyle⁶⁷ serbest bırakılan Hz. Peygamberin hanımlarının Allah’ı, Resulünü ve ahireti ihtiyar etmeleri üzerine onların bu güzel davranışlarının mükâfatı olarak indirilmiştir. Diğer bir deyişle Allah Teâlâ onların bu davranışından hoşnut olmuş ve Hz. Peygamber’in evliliğini onlarla sınırlamıştır.”⁶⁸

Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber üzerinden bu kısıtlamayı kaldırdığı ve bu âyetin hükmünün 50. âyette zikredilen yedi sınıf kadınla evlenmesi helâl kılınarak neshedildiği belirtilmiştir. Ancak Hz. Peygamber, kendisine izin verilmesine rağmen başka bir kadınla evlenmemiştir.⁶⁹ Bu yoruma göre nâsih kabul edilen 50. âyetin metni ve meâli de şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحَلَّلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّتِي آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا آقَاءَ اللَّهِ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الَّتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِيُكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Ey Peygamber! Biz, sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah’ın ganimet olarak sana verdiği cariyeyi, amcan halan kızlarından, dayın teyzen kızlarından seninle hicret etmiş olanları; eğer peygamber isterse kendisini ona hibe eden mümin kadını, müminlere değil sadece sana mahsus olarak helâl kıldık. Müminlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah Ğafûr’dur, Rahîm’dir.”⁷⁰

66 el-Ahzâb 33/52.

67 el-Ahzâb 33/28,29.

68 İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 6/411.

69 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1407, 2/552-553; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9/195-196; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 1/411-412; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi'l-Kur’an*, 2/135; Ebü-suûd, *İrşâdü'l-akli’s-selîm*, 1/234-235.

70 el-Ahzâb 33/50.

Görüldüğü gibi nâsîh kabul edilen bu âyette yedi sınıf kadından bahsedilmiş ve bunlarla evlenmenin Hz. Peygamber için helâl olduğu bildirilmiştir. Bu âyetin nâsîh olduğunu kabul etmeyenlere göre 52. âyetteki “مِنْ بَعْدِ” ifadesinden kastedilen bu âyette zikredilen yedi sınıf kadındır. Allah Teâlâ tertipte önce gelen bu âyette Hz. Peygamber’e helâl kıldığı yedi sınıf kadını bildirmiş, 52. âyette de bunların dışında başka kadınlarla evlenmesinin helâl olmayacağına hükmetmiştir. Dolayısıyla aralarında neshi gerektirecek bir durum söz konusu değildir.⁷¹ Aynı şekilde Übey b. Kâ’b (öl. 33/654), Hasan ve İbn Sîrîn’den de (öl. 110/729) 52. âyetin mensuh olmayıp muhkem olduğu nakledilmiştir.⁷²

Müftî Palanpûrî de 52. âyeti neshi kabul etmeyenlerin görüşüne muvafık bir şekilde yorumlamış ve ayrıntıya girmeden şu açıklamayı yapmıştır: “Ben diyorum ki bu âyette nesh yoktur. Hz. Peygambere 50. âyette zikredilen kadınların dışındakilerle evlenmesi helâl değildir. Eğer dilerse bu sayılan kadınlarla evlenmesi helâldir.”⁷³

4.5. Mücadele Sûresi 12. Âyet

Dihlevî’nin mensuh kabul ettiği âyetlerin beşincisi, Mücadele sûresi 12. âyettir. Dihlevî, bu âyetin bir sonraki âyetle nesh edildiğini söylemektedir.⁷⁴ Mensuh kabul edilen ve tertipte önce gelen 12. âyetin metni ve meâli şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدُمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةٌ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”⁷⁵

Cumhur tarafından mensuh kabul edilen bu âyetin Hz. Peygamber’in özel görüşmelerle çokça meşgul edilmesi üzerine indiği, çok az bir

71 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 19/146-150; el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, 7/235; Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/762-766.

72 el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît.*, 7/235.

73 Palanpûrî, *Avnu'l-Kebîr*, 156.

74 Dihlevî, *Fevzü'l-kebîr*, 59.

75 Mücadele 58/12.

süre –en az bir saat, en çok on gün- yürürlükte kaldığı, bu âyetin hükümüyle sadece Hz. Ali'nin amel ettiği ve bir sonraki âyetle nesh edildiğine dair rivayetler tefsirlerde yer almaktadır.⁷⁶ Nâsîh kabul edilen bir sonraki âyetin metni ve meali şu şekildedir:

ءَاشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوِيكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا
اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ حَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin Allah’a ve Resûlüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁷⁷

Tahir b. Âşur, Elmalılı Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen, Mustafa Zeyd gibi çağdaş dönem müfessirleri 12. âyetin bir sonraki âyetle mensuh olduğunu kabul etmişlerdir.⁷⁸ Pakistanlı Müfessir Mevdûdî, 13. âyetteki sadaka emrinin önceki emrin nüzulünden çok kısa bir zaman sonra indiğini ve bu emirle sadaka şartının yürürlükten kaldırıldığını söylemekte ancak nesihten bahsetmemektedir.⁷⁹

Âyet bağlamında neshi kabul etmeyenler ise farklı gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Ebû Müslim el-İsfahânî, âyetteki emrin belli bir vakitle kayıtlı olduğunu, vakit bitince hükmün de kendiliğinden sona ereceğini, dolayısıyla neshin söz konusu olmadığını söylemektedir. İsfahânî'nin bu görüşünü nakleden Râzî, onun görüşünü güzel bulmakla birlikte *“Ancak cumhur nezdinde bilinen ve meşhur olan görüş, âyetteki sadaka hükmünün bir sonraki âyetle mensuh olduğudur.”* demektedir.⁸⁰ Çağdaş dönemde Ateş ve Duman, 12. âyetteki vücûb emrinin kalkmış olsa da mendup olarak devam ettiğini dolayısıyla neshin olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁸¹ Yine Çağdaş dönemde Şimşek, hükmün halen mefhum olarak devam ettiğini ileri

76 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 19/254-256; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 22/482-486; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/85-85.

77 el-Mücadele 58/13.

78 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1984, 2/42-47; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/4797; Bilmen, *Tefsîr*, 1/3657; Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 2/819-820.

79 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 6/181.

80 Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 29/256.

81 Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 1991, 9/324-326; Duman, “Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Değerlendirilmesi”, 47.

sürerek âyet bağlamında neshi kabul etmemektedir.⁸²

Palanpûrî'nin yorumu şu şekildedir: “Ben derim ki, bu iki âyetten birincisinde sadaka vermek vacip idi. Daha sonra sadaka verip vermeme serbest bırakıldı ve emir nedbe dönüştü. Burada vasıf değişmiştir. Dolayısıyla da burada nesh yoktur.”⁸³

Palanpûrî'nin bu kısa yorumu sadra şifa bir açıklama içermemektedir. O 12. âyetteki sadaka emrinin âyeti mensuh kabul edenler gibi vacip olduğunu kabul etmiş bir sonraki âyetle de bu vücûbiyetin nedbe dönüştüğünü ifade etmiştir. Onun bu yorumu âyet bağlamında neshi inkâr edenlerin değil kabul edenlerin yorumuyla aynıyet arz etmektedir. Ancak o burada bir neshin söz konusu olmadığını bilakis sadaka emrinin vasfında bir değişiklik olduğunu söylemiş, zımnen vasıfta değişikliği ise nesh olarak değerlendirmedini ifade etmiştir.

Sonuç

Hintli âlim Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî'nin, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin *Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr'i* üzerine kaleme aldığı *el-'Avnu'l-kebîr şerhu'l-fevzi'l-kebîr* isimli eseri bağlamında nesh anlayışını ve Dihlevî'nin mensuh kabul ettiği yetlere yaklaşımını ele aldığımız bu çalışmada varmış olduğumuz sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür;

1- Hint alt kıtası, erken dönemlerden itibaren İslâm ile tanışmış ve uzun süre Müslümanların hâkimiyetinde kalmıştır. Bölgenin kaderi 17. yüzyılda yarımada gelen İngilizlerle değişmiş ve o tarihten sonra Müslümanların etkinliği giderek azalmaya başlamıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan 1857 Bağımsızlık Ayaklanması'ndan sonra alt kıtada Müslümanlar için sıkıntılı bir süreç başlamış ve asırlarca bir arada yaşayan bölge halkları dini açıdan ayrışarak Hindistan ve Pakistan olmak üzere birbirine rakip iki farklı devlet ile yollarına devam etmek zorunda kalmışlardır.

2- Bölge, İslâmlaşma süreciyle birlikte önemli bir ilim merkezi olmuş ve İslâm medeniyetine önemli katkılar sunmuştur. Son asırlarda alt kıtadaki ilmi faaliyetler teşekkül eden ekoller etrafında devam etmiştir. Diyobend ekolü gerek telifât gerek talebe sayısı gerekse de etkileri itibarıyla bu ekoller içerisinde öne çıkmaktadır.

3- Şah Veliyyullah Dihlevî, alt kıtanın yetiştirdiği önemli ilim adamlarından birisidir. *Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr* isimli eseri, tefsir usulü ala-

82 Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 126.

83 Palanpûrî, *Avnu'l-Kebîr*, 156.

nında önemli bir kaynaktır. Dihlevî bu eserinde Süyûtî'nin mensuh kabul ettiği 20 âyeti yeniden ele almış ve sadece beş tanesinde neshin gerçekleştiğini kabul etmiştir. Ancak Dihlevî'nin birçok eserine şerh ve haşiyeler yazan Ubeydullah Sindî, aslında onun neshi kabul etmediği kanaatinde. Sindî'ye göre Dihlevî maslahata binaen bu görüşünü açıkça dillendirmemiş, mensuh olduğu iddia edilen birçok âyeti te'vil ederek nesih dairesinden çıkarmak ve sadece bazı âyetlerde neshi kabul etmek gibi bir yola tevessül etmiştir.

4- Bu çalışmada neshe ve mensuh âyetlere yaklaşımını ele aldığımız Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî, Hint alt kıtasında Hanefi-Sünnî bir çizgi takip eden ve fikrî açıdan Şah Veliyyullah Dihlevî'den etkilenen Diyobend ekolüne mensuptur. O, uzun yıllar -48 yıl- ekole de ismini veren Dârülulûm Diyobend'de hocalık yapmış, Şeyhü'l-Hadîs ve Sadru'l-Müderrişin gibi üst düzey makamları uhdesinde bulundurmıştır.

5- Müftî Palanpûrî, Kur'an'da mensuh âyetlerin varlığını kabul etmemekte ve bu noktada kendisine bir başka Diyobend âlimi Muhaddis Enver Şah Keşmîrî'yi referans almaktadır. Keşmîrî'ye göre Kur'an'da yer alan her âyetin muhakkak ki bir durum, hal veya zamanda geçerli olan bir mânası vardır. Gerek Palanpûrî'nin gerekse referans aldığı Keşmîrî'nin Kur'an'da mensuh âyet olduğunu kabul etmeyip her âyeti bir şekilde amel ettirmeye çalışması, Diyobend ekolü içerisinde bazı âlimlerin Kur'an'da neshi kabul etmeme eğilimi içerisinde olduklarını göstermektedir.

6- Müftî Sa'îd Ahmed Palanpûrî, Dihlevî'nin *Fevzü'l-kebîr*'i üzerine yazdığı şerhte, onun mensuh kabul ettiği Vasiyet (Bakara 2/180), kocası ölen kadın için nafaka ve sükna (Bakara 2/240), savaşta düşmanla sayısal oran (el-Enfâl 8/65), Hz. Peygamber'in evliliklerini tahdit (el-Ahzâb 33/52) ve necvâ (Mücadele 58/12) âyetlerini yeniden te'vil etmiş ve hiçbirinde nesih olmadığı kanaatinde olduğunu beyan etmiştir.

7- Palanpûrî'nin bir önceki maddede zikredilen ve çoğunlukla mensuh olduğu kabul edilen âyetlere yorumlarına göz attığımızda onun temel amacının mensuh kabul edilen âyetleri bir şekilde amel ettirmek ve nesih dairesinden çıkarmak olduğunu görmekteyiz. Nitekim onun şu ifadelerinden bu yaklaşımı belli olmaktadır: *"Bana göre bu âyetle amel edilmesi mümkündür"*, *"bana göre bu âyette şöyle bir vecih vardır"*, *"burada nesih kesin değildir"* vb.

8- Palanpûrî'nin yorumlarında dikkat çeken bir başka husus da polemikten uzak durmasıdır. Şöyle ki; yorumunu yaptığı hiçbir âyette önceki âlimlerin görüşlerine temas etmemiş, lehte veya aleyhte atıfta bulunmamıştır.

Kaynakça

- Ahmed, Aziz. *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.
- Alûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'anî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 33 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 2015.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1991.
- Aydın, Ahmet. "Bir Bibliyografya Denemesi: Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'yi Konu Alan Çalışmalar". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013), 29-77.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/507-508. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Bakkal, Ali. "Kur'an'da Mensuh Âyetlerin Sayısı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996), 33-74.
- Bayraktar, Ahmet. *Nesih Kadim Bir Kur'an Problematigi*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.
- Bennûri, Muhammed Yûsuf. *Yetîmetü'l-beyân tekdimetü müşkilâti'l-Kur'ân*. Biconor: el-Meclisü'l-İlmi, 1356.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 3 Cilt. Şam, Beyrut: Daru'r-Reşîd, Müessesetü'l-İman, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Bırışık, Abdulhamit. *Sosyalist Müfessir Ubeydullah Sindî'nin Dinî-Siyâsî Düşüncesi ve Tefsiri*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Bırışık, Abdülhamit. *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Bırışık, Abdülhamit - Nızamı, Khaliq Ahmad. "Keşmîrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/327-329. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bubi, Abdullah. *Kur'an'da Nesh*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Büyük, Enes. "Klasik Dönemde Kur'an'da Neshi Reddeden Bir Müfessir: Safedî'nin Nesh Teorisine Yaklaşımı". *Eskiyeni* 42 (20 Eylül 2020), 881-907. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.753962>
- Can, Ali. "Şah Veliyyullah Dihlevî'nin el-Fevzü'l-Kebîr Adlı Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (2014), 59-90.

- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Daudî, Zaferullah. *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *Fevzül-kebîr fi usûlî't-tefsîr*. çev. Selman Hüseyin Nedvî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Basım, 2005.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu: Kur'ân-ı Kerîm'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi*. 2 Cilt. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 3. Basım, 1955.
- Duman, Mehmet Zeki. *Beyanu'l-hak*. 3 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 2. Basım, 2008.
- Duman, Mehmet Zeki. "Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Gözden Geçirilip Değerlendirilmeleri". *Bilimname* 7/17 (2009), 9-50.
- Ebüsuûd, Muhammed. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 3. Basım, 1983.
- Gazzali, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstesfâ min 'ilmi'l-usûl*. 2 Cilt. Dîmeşk: Daru'l-Fikr, ts.
- Güllüce, Veysel. "Kur'an'da Nesh Edilmiş Âyet Var mıdır?" *EKEV Akademi Dergisi* 26 (2006), 51-74.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2010.
- İbnü'l-Arabi, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *en-Nasih ve'l-mensuh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1992.
- İltaş, Davut. *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*. Ankara: Ankara Okulu Ya-

- yınları, 2016.
- İsmail, Şa'ban Muhammed. *Nazariyyetü'n-nesh fi's-şerâi's-semâviyye*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1988.
- Işık, Emin. "Enfâl Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/236-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kâsımî, Cemâleddin. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 17 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-'Arabîyye, 1957.
- Kavak, Özgür. "Zor Zamanda Âlim Olmak: Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Kendi Kaleminden Hayatı". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17 (2004), 117-145.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebû Talib. *el-Îzâh li-nâsihi'l-Kur'an ve mensûhihi*. Cilde: Dâru'l-Menâre, 1986.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şah. *Feyzu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmî li ahkâmî'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2002.
- Kutub, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 32. Basım, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mehmet Erdoğan-M. Sait Özerverli. "Şah Veliyyullah Dihlevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/260-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü Tarîhi'l-'Arabî, 2. Basım, 2002.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2007.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzil ve hakaiku't-te'vil*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'n-Nefais, 2009.
- Nızamî, Khaliq Ahmad. "Hindistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/85-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öz, Mustafa. "Seyyid Ahmed Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özcan, Azmi. "Dârülulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/553-555. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özcan, Azmi. "Nedvetü'l-Ulemâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Özdeş, Talip. *Kur'an ve Nesh Problemi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2. Basım, 2018.
- Özşenel, Mehmet. *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an'ın Mu'tezilî Yorumu Ebû Müslim el-İsfahânî örneği*. Ankara: Ankara Okulu, 3. Basım, 2013.
- Palanpûrî, Sa'îd Ahmed. *el-'Avnu'l-kebîr şerhu'l-Fevzi'l-kebîr*. Mektebetu Hicazi Diyobend, ts.
- Râzî, Ebû'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Rızâ, Muhammed Reşid. *Tefsîrü'l-Menâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Safedî, Cemâleddîn Yusuf b. Hilâl. *Keşfu'l-esrâr ve hetkü'l-estâr*. thk. Bahattin Dartma. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1991.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed bin Cerîr. *Câmiü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Türcan, Selim. *Neshin Problematik Tarihi*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcud vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Yazıcı, Ahmet. "Bakara Sûresi 180. Âyet Üzerindeki Nesih İhtilaflarının Tahlil ve Değerlendirilmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (25 Haziran 2021), 71-101. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.854138>
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Amr. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1407.
- Zeyd, Mustafa. *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: dirase, teşri'iyye, tarihiyye, nakdiyye*. 2 Cilt. Mansure: Dârü'l-Vefa, 3. Basım, 1987.